

ГИЁҲВАНДЛИККА ҚАРШИ СИЁСАТ ЭВОЛЮЦИЯСИ: ПРОФИЛАКТИКА
ИНСТИТУТИНИНГ ТАРИХИЙ ТАРАҚҚИЁТИ ВА ҲУҚУҚИЙ-НОРМАТИВ
НЕГИЗЛАРИ

Кузиев Дилшод Ахрорович

эркин тадқиқотчи.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18628292>

Аннотация. Мақолада гиёҳвандликка қарши курашиш ва профилактика қилишининг тарихий ривожланиш босқичлари ҳамда унинг ҳуқуқий асослари комплекс таҳлил қилинади.

Тадқиқотда давлат сиёсатининг эволюцияси репрессив усулларга таянган ёндашувдан “профилактика–реабилитация–ижтимоий реинтеграция” триадасига асосланган комплекс моделга ўтиш нуқтаи назаридан ёритилади. Шунингдек, халқаро ҳуқуқий стандартлар (БМТнинг гиёҳвандликка қарши конвенциялари, минтақавий ҳамкорлик инструментлари) ва миллий қонунчилик институти (жавобгарликни дифференциациялаш, профилактика субъектлари, назорат-мониторинг механизмлари, эрта огоҳлантириш) ўзаро боғлиқликда қиёсий таҳлил этилади. Мақолада ҳуқуқий тартибга солишдаги тизимли муаммолар — терминологик ноаниқлик, ваколатлар тақсимоотидаги такрорланиш/“bo’shliq”лар, профилактика самарадорлигини баҳолаш мезонларининг етарли эмаслиги, рақамли муҳитдаги янги таҳдидлар (онлайн савдо, “контактсиз” тарқатиш) — илмий асосда кўрсатиб берилади. Яқунда ҳуқуқий базани модернизация қилиш, рискка асосланган профилактика, идоралараро ҳамкорлик ва жамоатчилик иштирокини кучайтиришга доир амалий тавсиялар таклиф этилади.

Калит сўзлар: гиёҳвандликка қарши сиёсат; профилактика; тарихий ривожланиш; ҳуқуқий асослар; БМТ конвенциялари; жиноят-ҳуқуқий сиёсат; реабилитация; ижтимоий реинтеграция; идоралараро ҳамкорлик; risk-based prevention.

Аннотация. В статье рассматривается эволюция антинаркотической политики и профилактики в историческом разрезе и анализируются её правовые основы. Показан переход от преимущественно репрессивных мер к комплексной модели “профилактика–реабилитация–социальная реинтеграция”. В сравнительном аспекте анализируются международно-правовые стандарты (конвенции ООН по контролю над наркотиками, региональные механизмы сотрудничества) и национальные правовые институты (дифференциация ответственности, субъекты профилактики, контроль и мониторинг, раннее выявление). Выявляются системные проблемы регулирования: терминологическая неопределённость, пересечение/пробелы компетенций, недостаточная разработанность критериев эффективности профилактики, а также новые вызовы цифровой среды (онлайн-рынки, “бесконтактное” распространение). В заключении сформулированы практико-ориентированные предложения по модернизации правового регулирования, развитию риск-ориентированной профилактики, укреплению межведомственного взаимодействия и вовлечению общества.

Ключевые слова: антинаркотическая политика; профилактика; историческая эволюция; правовые основы; конвенции ООН; уголовная политика; реабилитация;

социальная реинтеграция; межведомственное взаимодействие; риск-ориентированная профилактика.

Abstract. *This article explores the historical evolution of anti-drug policy and prevention and analyzes their legal foundations. It traces the shift from predominantly punitive responses toward a comprehensive “prevention–rehabilitation–social reintegration” model. The paper provides a comparative review of international legal standards (UN drug control conventions and regional cooperation mechanisms) and national legal institutions, including differentiated liability, prevention actors, oversight and monitoring tools, and early detection measures. It identifies systemic regulatory challenges such as terminological ambiguity, overlapping or missing mandates, underdeveloped metrics for assessing prevention effectiveness, and emerging digital threats (online markets and contactless distribution). The article concludes with practice-oriented recommendations for modernizing legal regulation, strengthening risk-based prevention, enhancing inter-agency coordination, and expanding community participation.*

Keywords: *anti-drug policy; drug prevention; historical evolution; legal foundations; UN drug conventions; criminal policy; rehabilitation; social reintegration; inter-agency coordination; risk-based prevention.*

Гиёҳвандликка қарши курашиш ва профилактика қилиш ижтимоий хавфсизлик, аҳоли саломатлиги ва давлат барқарорлиги билан бевосита боғлиқ стратегик йўналиш ҳисобланади. Мазкур соҳадаги сиёсат ва ҳуқуқий механизмлар вақт ўтиши билан жиноятчиликнинг шаклланиши, трансмиллий айланма, фармацевтик/синтетик моддалар, ҳамда рақамли муҳитдаги “контактсиз” тарқатиш усулларида кенгайиши таъсирида эволюция қилмоқда. Шу сабабли гиёҳвандликка қарши чораларнинг тарихий тараққиётини ва унинг ҳуқуқий асосларини таҳлил қилиш, амалдаги ёндашувларни баҳолаш ҳамда профилактик сиёсатни модернизация қилиш учун илмий асос яратади.

Инсоният тарихининг турли босқичларида гиёҳвандлик воситаларига бўлган муносабат тубдан фарқ қилиб келган бўлиб, бу жараён “муқаддас билим” ва “тиббий мўъжиза” сифатида қабул қилишдан тортиб, то “жамият кушандаси” ва “глобал жиноий таҳдид” сифатида баҳолашгача бўлган мураккаб эволюцион йўлни босиб ўтди. Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тизимининг таркибий қисми сифатида гиёҳвандликка қарши курашиш механизмларини тадқиқ этиш, аввало, ушбу ижтимоий-ҳуқуқий ҳодисанинг тарихий илдизларини, минтақавий хусусиятларини ва ҳуқуқий тартибга солишнинг генезисини чуқур ўрганишни тақозо этади.

Мазкур параграфда гиёҳвандликка қарши курашишнинг институционал ва ҳуқуқий асослари шаклланишининг тарихий босқичлари, жиноят қонунчилигидаги концептуал ўзгаришлар ҳамда профилактика тизимининг замонавий моделлари таҳлил қилинади. Тадқиқот методологияси тарихий-қиёсий ва формал-юримдик таҳлилга асосланган бўлиб, унда Марказий Осиё халқларининг анъанавий қарашлари, ислом ҳуқуқи нормалари, чор Россияси ва Совет даври қонунчилиги, ҳамда мустақиллик даврида шаклланган миллий ҳуқуқий тизимнинг ўзига хос хусусиятлари ёритилади.

Гиёҳвандликка қарши курашишнинг тарихий ривожланишини шартли равишда

қуйидаги асосий босқичларга ажратиш мумкин:

➤ **Анъанавий-диний босқич (XIX аср охиригача):** Ислом ҳуқуқи ва маҳаллий урф-одатлар асосида тартибга солиш.

➤ **Мустамлакачилик ва илк Совет даври (1867–1930 йиллар):** Маъмурий назорат ва тиббий ёндашувнинг шаклланиши.

➤ **Тоталитар-репрессив босқич (1930–1980 йиллар):** Муаммони сиёсийлаштириш, инкор этиш ва қатъий жиной тақиқлар.

➤ **Ўтиш даври ва кризис (1980–1991 йиллар):** Яширин жараёнларнинг ошқора бўлиши ва геосиёсий ўзгаришлар таъсири.

➤ **Миллий суверенитет ва халқаро интеграция босқичи (1991 йилдан ҳозирга қадар):** Миллий қонунчиликнинг яратилиши ва глобал антинаркотик тизимга қўшилиш[1].

Марказий Осиё минтақаси қадимдан Буюк Ипак йўлининг чорраҳасида жойлашганлиги сабабли, турли хил доривор ўсимликлар ва моддаларнинг, шу жумладан опий (кўкнори) ва нашанинг (каннабис) айланиши маълум даражада мавжуд бўлган. Бироқ, XIX асрга қадар бу жараён давлат миқёсидаги қатъий қонунчилик ҳужжатлари билан эмас, балки асосан шариат нормалари ва жамоатчилик назорати механизмлари орқали тартибга солинган.

Ислом ҳуқуқи манбаларида гиёҳвандлик воситаларининг ҳуқуқий мақоми бўйича узоқ йиллик илмий мунозаралар мавжуд. Қуръони Каримда "хамр" (маст қилувчи ичимлик) қатъий ҳаром қилинган бўлса-да, ўша даврда кенг тарқалмаган опий ёки гашиш тўғрисида тўғридан-тўғри кўрсатма мавжуд эмас эди. Шу сабабли, ислом фақиҳлари "қиёс" (аналогия) методини қўллаган ҳолда, инсон ақлини хиралаштирувчи, иродасини сусайтирувчи ва жисмоний зарар етказувчи ҳар қандай моддани "хамр" ҳукмида деб топдилар ва уни истеъмол қилишни тақиқладилар [4].

Шариатга кўра, гиёҳвандликка қарши курашнинг ҳуқуқий асоси "Мақосид аш-Шариа" (Шариат мақсадлари) таълимотига таянади. Ушбу таълимот бешта асосий қадриятни ҳимоя қилишни кўзда тутди:

- Динни муҳофаза қилиш (*ҳифз ад-дин*);
- Жонни муҳофаза қилиш (*ҳифз ан-нафс*);
- Ақлни муҳофаза қилиш (*ҳифз ал-ақл*);
- Наслни муҳофаза қилиш (*ҳифз ан-насл*);
- Мулкни муҳофаза қилиш (*ҳифз ал-мол*).

Гиёҳвандлик воситаларини истеъмол қилиш ушбу беш қадриятнинг барчасига, айниқса ақл ва насл саломатлигига жиддий зарар етказганлиги сабабли, уламолар томонидан қаттиқ қораланган. Бухоро ва Хива хонликларида қозилар томонидан кўрилган ишларда гиёҳвандлик (бангилик) ҳолатлари учун "ҳадд" жазоси (Қуръонда белгиланган қатъий жазо) эмас, балки "таъзир" жазоси (судьянинг ихтиёрига кўра белгиланадиган жазо) қўлланилган. Бу жазолар кўпинча дарра уриш, қамоқ, жарима ёки жамоатчилик олдида шарманда қилиш (юзга қора куя суртиб бозорга олиб чиқиш) кўринишида бўлган[6].

Ҳуқуқий тақиқларга қарамай, ижтимоий ҳаётда гиёҳвандлик воситаларига нисбатан дуал (икки ёқлама) муносабат мавжуд эди.

Бир томондан, "банги" (гиёҳванд) сўзи ҳақоратли ва камситувчи маънога эга бўлиб, гиёҳвандлар жамиятдан ажратилган қатлам ҳисобланган. Иккинчи томондан, опий ва наша халқ табобатида кенг қўлланилган. Табиблар кўкнори ширасидан оғриқ қолдирувчи, ич кетишини тўхтатувчи ва тинчлантирувчи восита сифатида фойдаланганлар.

Бухоро амири ва Хива хони саройларида, шунингдек, айрим чойхоналарда ("бангихона") махсус рухсат билан ёки яширинча кўкнори ва наша истеъмол қилиш ҳолатлари учраб турган. Тарихий манбалар шуни кўрсатадики, XIX асрда Туркистон ўлкасида кўкнори экиш давлат томонидан қатъий тақиқланмаган, балки солиққа тортиш объекти сифатида қаралган ҳолатлар ҳам бўлган. Бу даврдаги "профилактика" тушунчаси асосан оила ва маҳалла институтининг маънавий таъсир чоралари билан чекланган бўлиб, давлатнинг аралашуви минимал даражада эди[7].

Туркистон ўлкасининг Россия империяси таркибига қўшиб олинishi (XIX аср иккинчи ярми) минтақага Европа ҳуқуқий тизимининг элементларини олиб кирди. Чор маъмурияти дастлаб маҳаллий аҳолининг "зарарли одатлари"га аралашмаслик сиёсатини тутган бўлса-да, кейинчалик гиёҳвандлик моддалари савдосини тартибга солишга уринди. Бироқ, ҳақиқий туб бурилиш 1917 йилги Октябр инқилоби ва Совет ҳокимиятининг ўрнатилиши билан бошланди.

Совет давлатининг гиёҳвандликка қарши сиёсати мафкуравий асосга қурилган эди. Янги ҳукумат гиёҳвандликни капиталистик тузумнинг илллати ва буржуазия қолдиғи деб эълон қилди. 1918 йилда ташкил этилган РСФСР Халқ соғлиқни сақлаш комиссарлиги (Наркомздрав) фармацевтика саноати ва дори воситалари айланмаси устидан тўлиқ назорат ўрнатди [1].

1920-йилларда Ўзбекистон ССРда гиёҳвандликка қарши кураш асосан икки йўналишда олиб борилди:

Биринчиси, тиббий-профилактик йўналиш. Гиёҳвандлик "касалик" сифатида тан олиниб, наркодиспансерлар тармоғини яратиш бошланди. Мақсад – беморларни жамиятдан ажратиб олиш эмас, балки даволаш ва қайта тарбиялаш орқали социалистик қурилишга жалб қилиш эди.

Иккинчиси, иқтисодий-ҳуқуқий назорат. Давлат фармацевтика саноати учун хом ашё базасини яратиш мақсадида Ўрта Осиёда, хусусан Қирғизистон ва Ўзбекистоннинг тоғли ҳудудларида опий кўкнориси етиштиришни марказлаштирди. "Опий трест"лари тузилиб, деҳқонларга давлат режаси асосида кўкнори экиш мажбурияти юкланди. Бу эса, ўз навбатида, ҳосилнинг бир қисмининг яширин бозорга чиқиб кетишига ва маҳаллий аҳоли ўртасида истеъмолнинг сақланиб қолишига замин яратди[2].

Жиноят қонунчилиги соҳасидаги илк жиддий қадам **1922 йилги РСФСР Жиноят кодекси** бўлди (Туркистон АССР ҳудудида ҳам қўлланилган). Кодекснинг 104-моддасида гиёҳванд моддаларни қонунга хилоф равишда тайёрлаш ва сотиш учун жавобгарлик белгиланди. 1924 йилда қабул қилинган СССР Конституцияси ва умум иттифок қонунчилиги асосида Ўзбекистон ССРда ҳам миллий қонунчилик шакллана бошлади.

Бироқ, 1920-йиллар охиригача гиёҳванд моддаларни шахсий истеъмол учун сақлаш жиноят ҳисобланмаган, бу даврда асосий кураш контрабанда ва чайқовчиликка қарши

қаратилган эди[9].

1930-йилларнинг бошларида Совет Иттифоқида ички сиёсатнинг кескинлашуви гиёҳвандликка қарши кураш соҳасига ҳам таъсир қилди. Расмий пропаганда "СССРда социализм ғалаба қозонди, демак, ижтимоий иллатлар, шу жумладан гиёҳвандлик ҳам тугатилди" деган ғояни илгари сурди. Бу доктрина қуйидаги оқибатларга олиб келди:

- *Муаммонинг яширилиши*. Гиёҳвандлик статистикаси махфийлаштирилди.

Наркология соҳасидаги илмий тадқиқотлар чекланди.

- *Репрессив чоралар*. Гиёҳвандларга нисбатан тиббий ёндошув ўрнини жазолаш механизми эгаллади. 1934 йилда наркодиспансерлар махсус режимли психиатрик муассасаларга айлантирилди. Гиёҳвандликка чалинган шахслар "ижтимоий хавfli элемент" сифатида жамиятдан изоляция қилинди ёки меҳнат лагерларига юборилди[2].

- *Фармацевтик назорат*. 1938 йилда дори воситаларини синаш ва рўйхатга олиш бўйича марказлашган қатъий тизим жорий этилди. Янги дори воситалари фақат Халқ комиссарлигининг махсус рухсати билан муомалага чиқариларди [1].

Иккинчи жаҳон уруши йилларида (1941-1945) фронтда ва госпиталларда оғрик қолдирувчи восита сифатида морфин ва промедолнинг кенг қўлланилиши, урушдан кейинги йилларда ногиронлар ва собиқ ҳарбийлар орасида "тиббий гиёҳвандлик"нинг ортишига сабаб бўлди. Бироқ давлат бу муаммони тан олишни истамади ва уни "уруш асорати" сифатида хаспўшлашга уринди.

1950-йилларнинг охирида "Хрушчёв илиқлиги" даврида совет қонунчилигини кодификация қилиш жараёни бошланди. **1959 йилда қабул қилинган Ўзбекистон ССР Жиноят кодекси** республика тарихида гиёҳвандликка қарши курашнинг яхлит тизимини яратган биринчи мукамал ҳуқуқий ҳужжат бўлди [11].

Ушбу кодексда гиёҳвандликка оид жиноятлар "Жамоат хавфсизлиги, жамоат тартиби ва аҳоли соғлиғига қарши жиноятлар" бобида акс этирилди. Асосий моддалар таҳлили шуни кўрсатадики, қонун чиқарувчи асосий эътиборни гиёҳвандлик воситаларининг манбаларини йўқ қилишга қаратган:

- **270-модда**[11]: Тақиқланган экинларни (кўкнори, наша) қонунга хилоф равишда экиш ва етиштириш учун жиноий жавобгарлик белгиланди. Бу норма хусусий томорқаларда наша етиштиришга қарши курашнинг асосий қуроли бўлди.

- **271-276-моддалар** [11]: Гиёҳвандлик воситаларини қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, ташиш ва ўтказиш жиноят деб топилди.

1974 йилга қадар совет қонунчилигида гиёҳванд моддаларни ўтказиш (сотиш) мақсадисиз оз миқдорда сақлаш учун жиноий жавобгарлик мавжуд эмас эди (фақат маъмурий чоралар кўриларди). Бироқ, 1974 йилда СССР Олий Кенгаши Президиумининг "**Гиёҳвандликка қарши курашни кучайтириш тўғрисида**"ги **Фармони** қабул қилинди. Ушбу фармон Ўзбекистон ССР қонунчилигига имплементация қилиниб, илк бор **ўтказиш мақсадини кўзламай туриб гиёҳванд моддаларни сақлаш** учун ҳам жиноий жавобгарлик жорий этилди. Бу ўзгариш давлат сиёсатининг кескинлашганидан ва муаммонинг латент (яширин) даражаси ортиб бораётганидан далолат берарди[9].

1980-йилларда СССРнинг Афғонистондаги ҳарбий ҳаракатлари ва чегараларнинг

очилиши натижасида Ўзбекистонга контрабанда йўли билан опий ва героин кириб келиши кучайди. "Қайта қуриш" (Перестройка) давридаги ошкоралик сиёсати (1985-1991) гиёҳвандлик муаммосининг реал кўламини очиб берди. 1987 йилда қабул қилинган қўшимча қонунчилик ҳужжатлари билан гиёҳвандлик ҳолатида жиноят содир этиш жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолат деб топилди, шунингдек, гиёҳвандлик воситаларини истеъмол қилишга жалб этиш ва гиёҳвандликка оид тарғибот учун жазолар кучайтирилди [13].

1991 йилда Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигини қўлга киритгач, гиёҳвандликка қарши кураш соҳасида мутлақо янги геосиёсий ва ҳуқуқий воқеликка дуч келди. Бир томондан, "Олтин ярим ой" (Афғонистон) ҳудудидан келаётган наркотрафик таҳдиди, иккинчи томондан, собиқ иттифоқнинг ягона чегара ва божхона тизимининг парчаланиши республикани жиддий хавфсизлик муаммоси қаршисида қолдирди.

Ўзбекистон ҳукумати дастлабки йилларданоқ наркотаҳдидга қарши курашда халқаро ҳамкорликка устувор аҳамият қаратди. 1995 йилда Ўзбекистон Республикаси БМТнинг гиёҳвандликка қарши кураш бўйича учта асосий конвенциясига қўшилди:

Биринчиси, БМТнинг 1961 йилги "Гиёҳвандлик воситалари тўғрисида"ги Ягона конвенцияси (1972 йилги Протокол билан тўлдирилган) – ушбу ҳужжат гиёҳванд моддаларнинг халқаро рўйхатини ва улар устидан назорат қилишнинг универсал стандартларини белгилаб берди[14].

Иккинчиси, БМТнинг 1971 йилги "Психотроп моддалар тўғрисида"ги конвенцияси – сунъий синтез қилинган психотроп воситалар назоратини тартибга солди[16].

Учинчиси, БМТнинг 1988 йилги "Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ноқонуний айланишига қарши кураш тўғрисида"ги конвенцияси – трансмиллий жиноий гуруҳларга қарши кураш, экстрадиция, жиноий даромадларни мусодара қилиш ва назорат остида етказиб бериш каби тезкор-кидирув тадбирларининг ҳуқуқий асосларини яратди[17].

Ушбу қадам миллий қонунчиликни халқаро стандартларга унификация қилиш имконини берди.

Гиёҳвандликка қарши кураш бўйича давлат сиёсатини мувофиқлаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 7 ноябрдаги 382-сонли қарори билан **Наркотик моддаларни назорат қилиш миллий ахборот-таҳлил маркази (НМКМАТМ)** ташкил этилди.

Марказнинг асосий вазифалари этиб қуйидагилар белгиланди:

- нарковазият бўйича маълумотлар базасини шакллантириш ва таҳлил қилиш;
- давлат органлари (ИИБ, МХХ, ДБҚ, Соғлиқни сақлаш вазирлиги) фаолиятини мувофиқлаштириш;
- халқаро ташкилотлар (БМТ БКБ, Интерпол) билан ҳамкорликни таъминлаш;
- гиёҳвандликка қарши кураш бўйича Миллий дастурларни ишлаб чиқиш [18].

1999 йил 19 августда қабул қилинган **"Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни** соҳадаги ҳуқуқий

ислохотларнинг мантикий давоми бўлди[20]. Ушбу қонун илк бор гиёҳвандлик воситаларининг қонуний айланиши (тиббий, илмий мақсадларда) ва ноқонуний айланишига қарши курашнинг яхлит ҳуқуқий режимини белгилади.

Қонуннинг концептуал янгиликлари:

- гиёҳвандлик воситаларини импорт ва экспорт қилиш, сақлаш ва тақсимлаш фақат давлат корхоналари томонидан амалга оширилиши қатъий белгиланди (давлат монополияси принципи)[20].

- гиёҳвандлик воситалари ва прекурсорлар билан боғлиқ ҳар қандай фаолият тури учун махсус лицензия талаб этилиши жорий қилинди.

- гиёҳвандликка чалинган шахсларга давлат томонидан кафолатланган тиббий ёрдам кўрсатиш, уларни даволаш ва реабилитация қилиш тартиблари ҳуқуқий мустаҳкамланди.

1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган ва 1995 йил 1 апрелдан кучга кирган **Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси (ЖК)** гиёҳвандлик билан боғлиқ жиноятлар учун жавобгарлик тизимини тубдан такомиллаштирди. Кодекснинг **XIX боби** "Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятлар" деб номланиб, унда 270-276-моддалар [21] жамланган.

Таниқли ҳуқуқшунос олим, юридик фанлар доктори М.Ҳ. Рустамбаевнинг илмий таҳлилларига кўра, гиёҳвандлик жиноятларининг ижтимоий хавфлилик даражаси уларнинг кўп объектлилиги (аҳоли соғлиғи, жамоат хавфсизлиги, иқтисодиёт) билан изоҳланади [21].

2-жадвал. Ўзбекистон Республикаси ЖКда гиёҳвандлик жиноятларининг таснифи

Модда	Диспозиция мазмуни	Ҳуқуқий таҳлил ва квалификация хусусиятлари
270-модда	Тақиқланган экинларни етиштириш	Кўкнори, наша ёки таркибида гиёҳвандлик моддалари бўлган бошқа ўсимликларни қонунга хилоф равишда экиш ёки парваришлаш. <i>Янгилик:</i> Такрорийлик, олдиндан тил бириктирган гуруҳ ва хавфли рецидивист томонидан содир этилиши оғирлаштирувчи ҳолат сифатида киритилган [11].
271-модда	Гиёҳвандлик воситаларини эгаллаш	Ўғирлик, талончилик, босқинчилик ёки мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш йўли билан эгаллаш. Бу модда гиёҳвандлик воситаларининг легал манбалардан нолегал бозорга чиқиб кетишини олдини олишга қаратилган.
273-модда	Ўтказиш мақсадида	Кодексдаги энг оғир жазоларни (20 йилгача

	тайёрлаш ва сотиш	озодликдан маҳрум қилиш) назарда тутувчи "она модда". <i>Муҳим жиҳат:</i> Ўтказиш мақсадининг мавжудлиги жиноятни ўта оғир тоифага ўтказди. Лабораторияларда тайёрлаш, ўқув юртларида сотиш каби махсус квалификация белгилари мавжуд.
274-модда	Гиёҳвандликка жалб этиш	Шахсни, айниқса вояга етмаганларни гиёҳванд моддаларни истеъмол қилишга кўндириш. Бу норма профилактик аҳамиятга эга бўлиб, "наркотизм"нинг ижтимоий ёйилишига қарши қаратилган.
276-модда	Ўтказиш мақсадисиз сақлаш	Сотиш мақсадини кўзламай, оз миқдордан кўпроқ гиёҳванд воситаларни тайёрлаш ёки сақлаш. <i>Рағбатлантирувчи норма:</i> Агар шахс ўз ихтиёри билан гиёҳвандлик воситаларини топширса ва айбига иқрор бўлса, жазодан озод қилинади [11].

Суд-тергов амалиётида энг мураккаб муаммолардан бири – айбланувчининг ҳаракатида "**ўтказиш мақсади**" мавжудлигини исботлашдир. Олий суд Пленуми тушунтиришларига кўра, гиёҳвандлик воситасининг миқдори (ҳажми) ўтказиш мақсадига ишора қилувчи билвосита далил бўлиши мумкин, лекин ягона далил эмас.

Гиёҳвандлик воситаларининг "оз", "кўп" ва "жуда кўп" миқдорлари Вазирлар Маҳкамасининг махсус қарорлари билан тасдиқланган рўйхатлар асосида белгиланади.

2015 йилгача бу меъёрлар тарқоқ ҳолатда эди, аммо **Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 12 ноябрдаги 330-сонли қарори** [24] билан ягона, унификация қилинган рўйхатлар тасдиқланди. Ушбу қарор:

- I рўйхат (айланиши тақиқланган моддалар – масалан, героин, наша);
- II рўйхат (айланиши чекланган – морфин, кодеин);
- III рўйхат (айланиши чекланган психотроп моддалар);
- IV рўйхат (прекурсорлар – ацетон, сульфат кислотаси) ни қамраб олди [24].

330-сонли қарорнинг қабул қилиниши ҳуқуқни қўллаш амалиётидаги ноаниқликларга барҳам берди ва экспертлик фаолиятини стандартлаштирди.

Сўнгги ўн йилликда (2015–2025) Ўзбекистон ва Марказий Осиё минтақасида нарковазиятнинг тузилмаси тубдан ўзгарди. Анъанавий ўсимлик келиб чиқишига эга бўлган гиёҳвандлик воситалари (афғон опийси, героин, гашиш) улуши камайиб, уларнинг ўрнини юқори токсикликка ва тез қарамлик чақириш хусусиятига эга бўлган **синтетик наркотиклар** ва янги психоактив моддалар (ЯПМ) эгалламоқда. Бу ҳолат қонунчилик ва профилактика тизими олдида янги чақириқларни кўйди.

Статистик маълумотларга кўра, 2021-2025 йиллар оралиғида Ўзбекистонда синтетик наркотикларни (мефедрон, "тузлар", альфа-ПВП) мусодара қилиш ҳажми кескин ошган. Агар 2021 йилда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан 17 кг синтетик моддалар мусодара қилинган бўлса, 2024 йилда бу кўрсаткич 161 кг га етди. 2025 йилнинг бошидаёқ 90 кг модда аниқлаб олинган. Шунингдек, яширин нарко-лабораториялар сони 2021 йилдаги 4 тадан 2025 йилда 12 тагача кўпайди [26].

Бундай тезкор ўзгаришлар қонунчиликка "қувиб етиш" принципи асосида ўзгартиришлар киритишни талаб қилди:

1. Наркобизнес вакиллари қонунчиликдаги тақиқларни четлаб ўтиш учун моддаларнинг кимёвий формуласини озгина ўзгартириш ("дизайнерлик наркотиклари") усулини қўллаш бошладилар. Бунга жавобан, 2018 йил 22 октябрдаги қонун билан Жиноят кодекси ва 1999 йилги қонунга **"гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг аналоглари"** тушунчаси киритилди. Эндиликда, кимёвий тузилиши ва инсон организмига таъсири жиҳатидан рўйхатдаги моддаларга ўхшаш бўлган ҳар қандай янги модда учун ҳам жинойий жавобгарлик муқаррар бўлди [28].

2. Вазирлар Маҳкамасининг 330-сонли қарорига мунтазам равишда (2018, 2019, 2023, 2024 йилларда) қўшимчалар киритилиб, янги аниқланган синтетик моддалар ("Тропикамид", "Регален", "Зардекс" каби кучли таъсир қилувчи дори воситалари) назорат рўйхатларига қўшилди.

Наркосавдонинг анъанавий "қўлдан-қўлга" усулидан Интернет, Даркнет ва мессенжерлар (Telegram-ботлар) орқали контактсиз "яшириб кетиш" (закладка) усулига ўтиши профилактика тизимини модернизация қилишни талаб қилади.

2024-2025 йилларда Ички ишлар вазирлиги ва Давлат хавфсизлик хизмати таркибида кибер-наркожиноятларга қарши курашиш бўйича махсус бўлинмаларнинг салоҳияти оширилди. Статистикага кўра, 2024 йилда 465 та онлайн наркосавдо ҳолати ва 2200 та "наркограффити" (деворларга нарко-дўконлар манзилени чизиш) ҳолатлари фош этилди [26].

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланган 2024-2026 йилларга мўлжалланган гиёҳвандликка қарши кураш миллий дастури доирасида асосий эътибор қўйидагиларга қаратилмоқда:

- **Ёшлар ва таълим масаласига.** Мактаб ва олий ўқув юртларида "ижтимоий иммунитет"ни шакллантириш. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, синтетик наркотиклар истеъмолчиларининг ёши тобора яшармоқда (энг кичик ёш 10 ёшда қайд этилган).²⁷ Шу сабабли, профилактика ишлари "кўрқитиш" методидан "ахборот саводхонлигини ошириш" методига ўтказилмоқда.

- **Тиббий-ижтимоий реабилитацияга.** Жазолаш чораларини қўллаш билан бир қаторда, қарам бўлиб қолган шахсларни даволаш ва жамиятга қайтариш тизими ислоҳ қилинмоқда. Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро тавсияларни инобатга олган ҳолда, мажбурий даволаш механизмлари қайта кўриб чиқилиб, ихтиёрий ва аноним даволаниш имкониятлари кенгайтирилмоқда, шунингдек, "зарарни камайтириш" (harm reduction) дастурларини ривожлантириш масаласи кун тартибига қўйилмоқда [29].

Гиёҳвандликка қарши курашиш ва уни профилактика қилишнинг тарихий-ҳуқуқий ривожланишини таҳлил қилиш қуйидаги хулосаларга келиш имконини беради:

Биринчидан, Ўзбекистонда гиёҳвандликка қарши кураш модели "диний-ахлоқий тақиқ"дан "тоталитар-маъмурий назорат"га ва нихоят "ҳуқуқий давлат принциплари асосланган комплекс тизим"га эволюция қилди;

Иккинчидан, 1994 йилги Жиноят кодекси ва 1999 йилги "Гиёҳвандлик воситалари тўғрисида"ги қонун миллий антинаркотик қонунчиликнинг пойдеворини яратди, Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йилдаги 330-сонли қарори эса унинг амалиётдаги ижросини таъминловчи мослашувчан механизмга айланди;

Учинчидан, ҳозирги босқичда асосий хавф анъанавий наркотиклардан синтетик ва рақамли наркожиноятчиликка кўчганлиги сабабли, ҳуқуқий базани "аналоглар" ва "прекурсорлар" назорати бўйича янада такомиллаштириш ҳамда профилактикада инновацион ёндашувларни (кибер-профилактика, тиббий-психологик иммунитет) кучайтириш зарурати мавжуд.

Тарихий таҳлил гиёҳвандликка қарши курашда самарадорлик фақат жазо чораларини кучайтириш билан эмас, балки профилактика, реабилитация ва ижтимоий реинтеграцияни бир бутун тизим сифатида уйғунлаштириш билан таъминланишини кўрсатади. Ҳуқуқий асосларни такомиллаштиришда терминологик аниқликни таъминлаш, ваколатлар ва жавобгарликни аниқ чегаралаш, профилактика натижадорлигини баҳолайдиган аниқ мезонлар (KPI/outcome)ни жорий этиш, рақамли айланмага мос ҳуқуқий ва институционал механизмларни ишлаб чиқиш устувор аҳамият касб этади. Шу билан бирга, идоралараро ҳамкорликни кучайтириш, жамоатчилик иштирокини институционаллаштириш ва рискка асосланган профилактика усуллари кенгайтириш гиёҳвандликка қарши сиёсати барқарор ва инсонга йўналтирилган моделга айлантиришга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Soviet pharmaceutical regulation (1918–1990) - PMC - PubMed Central, дата последнего обращения: января 23, 2026, <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/-articles/PMC8677580/>.
2. Addiction & Drug Use in Soviet Tajikistan – dr - Dissertation Reviews, дата последнего обращения: января 23, 2026, <http://dissertationreviews.org/politics-addiction-drug-use-soviet-tajikistan-1924-1958/>.
3. Opium use in Turkmenistan: A historical perspective - ResearchGate, дата последнего обращения: января 23, 2026, https://www.researchgate.net/publication/-12277786_Opium_use_in_Turkmenistan_A_historical_perspective.
4. Examination of the Ruling on Narcotics in Islamic Jurisprudence and Statutory Laws - PJLSS, дата последнего обращения: января 23, 2026, https://www.pjlss.edu.pk/pdf_files/2025_1/434-447.pdf.
5. DRUGS IN QURANIC PERSPECTIVE: AN OVERVIEW - E-Journal UIN Malang, дата последнего обращения: января 23, 2026, <https://ejournal.uin-malang.ac.id/index.php/infopub/article/download/15033/pdf>.
6. Status of Narcotic Drugs in Islamic Jurisprudence and Foundations of Islamic Laws, дата

- последнего обращения: января 23, 2026, <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=87278>.
7. Frank Dikötter, Lars Laamann, Zhou Xun, Narcotic Culture : A History of Drugs in China, дата последнего обращения: января 23, 2026, <https://journals.openedition.org/chinaperspectives/554>.
  8. History of opium in China - Wikipedia, дата последнего обращения: января 23, 2026, https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_opium_in_China.
  9. Drug policy of the Soviet Union - Wikipedia, дата последнего обращения: января 23, 2026, https://en.wikipedia.org/wiki/Drug_policy_of_the_Soviet_Union
  10. Drug policy of the Soviet Union - ZambiaWiki - ZambiaFiles, дата последнего обращения: января 23, 2026, https://www.zambiafiles.com/wiki/Drug-policy_of_the_Soviet_Union.
  11. Criminal Code - Unodc, дата последнего обращения: января 23, 2026, https://www.unodc.org/cld/zh/legislation/uzb/criminal_code_of_the_republic_of_uzbekistan/section_six/articles_270-276/criminal_code.html.
  12. Soviet Criminal Law--The Last Six Years, дата последнего обращения: января 23, 2026, <https://files01.core.ac.uk/download/pdf/231014865.pdf>.
  13. Were there drug addicts in the Soviet Union? - GW2RU, дата последнего обращения: января 23, 2026, <https://www.gw2ru.com/history/988-were-there-drug-addicts-in-ussr>.
  14. The UN Drug Control Conventions - Transnational Institute (TNI), дата последнего обращения: января 23, 2026, https://www.tni.org/files/publication-downloads/primer_unconventions_24102015.pdf.
  15. Single Convention on Narcotic Drugs - Wikipedia, дата последнего обращения: января 23, 2026, https://en.wikipedia.org/wiki/Single_Convention_on_Narcotic_Drugs.
  16. INTERNATIONAL NARCOTICS CONTROL BOARD RELEASES 1995 REPORT UPDATING ILLICIT DRUG SITUATION WORLDWIDE, дата последнего обращения: января 23, 2026, <https://press.un.org/en/1996/19960221.socnar.721.html>.
  17. A/61/987 General Assembly - Official Document System, дата последнего обращения: января 23, 2026, <https://documents.un.org/access.nsf/get?Open&DS=-A/61/987&Lang=E>.
  18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 07.11.1996 й. 382-сон "Наркотик моддаларни назорат қилиш миллий ахборот-таҳлил марказини ташкил этиш ҳамда наркотик моддаларнинг ноқонуний ишлатилишига қарши курашувчи ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари бўлинмаларини мустаҳкамлаш тўғрисида"ги Қарори - NRM.uz, дата последнего обращения: января 23, 2026, https://nrm.uz/contentf?doc=129967_o%E2%80%98uzbekiston_respublikasi_vazirlar_mahkamasining_07_11_1996_y_382-son_narkotik_moddalarni_nazorat_qilish_milliy_ahborot-tahlil_markazini_tashkil_etish_hamda_narkotik_moddalarning_noqonuniy_ishlatilishiga_qarshi_ku_rashuvchi_huquqni_muhofaza_qilish_organlari_bo%E2%80%98linmalarini_mustahkamlash_to%E2%80%98g%E2%80%98risidagi_qarori&products=1_zakonodatelstvo_ruz&trr.
  19. narkotik moddalar ustidan nazorat qilish bo'yicha o'zbekiston respublikasi davlat komissiyasini tashkil etish to'g'risida - LEX.UZ, дата последнего обращения: января 23, 2026, <https://www.lex.uz/acts/-816724?ONDATE=07.11.1996%2000>.
  20. Law of the Republic of Uzbekistan on Narcotic Drugs and Psychotropic Substances - unodc, дата

- последнего обращения: января 23, 2026,
https://www.unodc.org/cld/uploads/res/document/uzb/law-on-narcotic-drugs_html/Law_on_Narcotic_Drugs_and_Psychotropic_Substances-uz.pdf.
21. Jinoyat huquqi: maxsus qism : darslik - Mirzaiʼshup Khakimovich Rustambayev - Google Books, дата последнего обращения: января 23, 2026,
https://books.google.com/books/about/Jinoyat_huquqi.html?id=VmyHPgAACAAJ.
22. Yurisprudensiya-5-son-2023.pdf - TSUL.UZ, дата последнего обращения: января 23, 2026,
<https://jurisprudence.tsul.uz/wp-content/uploads/2023/11/-Yurisprudensiya-5-son-2023.pdf>.
23. TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI HUZURIDAGI ILMIY DARAJALAR BERUVCHI DSc.07/13.05.2020.Yu.22.03. RAQAMLI ILMIY KENGASH TOSH - Ziyonet, дата последнего обращения: января 23, 2026,
<https://api.ziyonet.uz/uploads/books/10000014/0x22kVrvKzzPLUB.pdf?8MasZFL3be6dZV58DeA18>.
24. 330-сон 12.11.2015. Гиёхвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириш, ундан олиб чиқиш ва транзит тарзида ўтказиш тартибини, шунингдек уларнинг муомаллада бўлиши юзасидан назоратни такомиллаштириш тўғрисида - LEX.UZ, дата последнего обращения: января 23, 2026,
<https://lex.uz/docs/2815340>.
25. 330-сон 12.11.2015. Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarni O‘zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish, undan olib chiqish va tranzit tarzida o‘tkazish tartibini, shuningdek ularning muomalada bo‘lishi yuzasidan nazoratni takomillashtirish to‘g‘risida - LEX.UZ, дата последнего обращения: января 23, 2026,
<https://lex.uz/docs/-2815340>.
26. Drug-related crimes rise across Uzbekistan - Kun.uz, дата последнего обращения: января 23, 2026,
<https://kun.uz/en/news/2025/12/02/drug-related-crimes-rise-across-uzbekistan>.
27. Central Asia Has a Drug Problem, and It Is Growing Worse, дата последнего обращения: января 23, 2026,
<https://www.fpri.org/article/2025/12/central-asia-has-a-drug-problem-and-it-is-growing-worse/>.
28. Expanded lists of narcotic and psychotropic substances, дата последнего обращения: января 23, 2026,
<https://www.uzpharm-control.uz/en/news/view/expanded-lists-of-narcotic-and-psychotropic-substances>.
29. Uzbekistan radically changes its approach to drug policy - | EHRA, дата последнего обращения: января 23, 2026,
<https://harmreductioneurasia.org/news/-uzbekistan-radically-changes-its-approach-to-drug-policy>.